

that individuals within the designated category exhibit characteristics of notions such as insufficient differentiation, fragmentariness, and vagueness. Their discretionary manipulation of these notions is disrupted, and processes of analysis and synthesis are predominantly limited to a figurative level.

Psychological peculiarities in the emergence of notions about the future family among adolescents with intellectual impairments are investigated. It is ascertained that the enhancement of preparatory education for students with intellectual impairments towards independent family life must consider various facets, among which ensuring the competence of psychological-pedagogical personnel within the educational institution attended by these children is imperative. Research findings indicate that perceptions of the future family significantly impact the successful resolution of individual familial issues, particularly conflicts, and the development of real social and marital relations.

It is determined that notions about the future family encompass a comprehensive array of imaginatively reconstituted images that reflect characteristic attributes of the future family, potential spouses, and children, as well as the nature of interpersonal dynamics and distinctive features of familial life organization. These stipulated notions are moulded under the influence of diverse factors: the parental family (its composition, level of well-being, interrelations among its members), the experiences gained therein, parents' level of identification with their own future family, the course of adolescent development, gender-role identification, knowledge of family life derived from reference groups and mass media.

Key words: *personality, adolescents, intellectual impairments, psychological conditions, notions, future family, family upbringing, socio-psychological aspect.*

УДК 376:616.895]:373.3.091.12:78

Регіна Савченко

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID ID 0000-0002-4380-8777

DOI 10.24139/2312-5993/2023.05-06/122-132

НАВЧАЛЬНО-КОРЕКЦІЙНЕ СПРЯМУВАННЯ МУЗИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРА АУТИЗМУ

Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день проблемі аутизму як відхилення в нормальному розвитку дитини, яка є однією з найскладніших і загадкових проблем сучасності. Обґрунтовується ідея про те, що музична діяльність, націлена на корекцію відхилень у розвитку дітей, в змозі покращити порушені і сформувати функції, що бракують дитині-аутисту, в різних сферах: емоційній, поведінковій, когнітивній.

Досліджено проблему навчально-корекційної роботи з дітьми з аутизмом в умовах музичних занять. Наголошено на актуальності цієї теми у зв'язку з тенденцією до збільшення народжуваності дітей, які мають порушення психофізичного розвитку та складність створення сприятливих педагогічних умов навчання, виховання і корекції дітей із розладами спектра аутизму в сучасному українському суспільстві. Проаналізовано музичний вплив на дітей з аутизмом. Обґрунтовано доцільність використання музичного

мистецтва у роботі з такими дітьми; методів, форм, прийомів і засобів роботи з аутичними дітьми з огляду на унікальність їхньої психічної організації. Наголошено на необхідності індивідуального підходу до навчально-корекційної взаємодії з цією категорією дітей і доцільності індивідуальної форми роботи.

Ключові слова: аутизм, діти молодшого шкільного віку, музичне мистецтво, музична діяльність, увага, емоції, психофізіологічний стан, етапи корекційної роботи.

Постановка проблеми. Сучасне розуміння корекційно-розвивального впливу музичного мистецтва ґрунтується на фундаментальних дослідженнях проблеми корекційної спрямованості процесу навчання й виховання дітей з особливими освітніми потребами. Корекційний вплив музичного мистецтва на дітей з аутизмом досліджували українські вчені: Н. Базима, Ю. Бекетова, О. Волошин, К. Островська, В. Синьов, Т. Скрипник, М. Стаум, Д. Шульженко, О. Шульженко та інші.

Аутизм як відхилення в нормальному розвитку дитини є однією з найскладніших і загадкових проблем сучасності. За даними досліджень останніх років, поширеність розладів аутистичного спектру зростає і становить зараз одну на вісімдесят осіб дитячого населення. Багато років продовжуються дослідження щодо виявлення причин розвитку цього синдрому та уточнення його психологічної структури (Стаум, 2009).

У процесі всебічних досліджень аутизму розроблено різні теоретичні підходи та відповідні методи корекційної допомоги дітям з аутизмом. Сучасний світ йде у напрямі інтеграції різних методів корекції. Звернення до різноманітних методів корекції аутизму є необхідним для музичного педагога: враховується різнобічний вплив музики на розвиток особистості, розробляється та апробується корекційна програма з використанням різноманітних музичних засобів.

Метою статті є висвітлення корекційної спрямованості музичної діяльності дітей молодшого шкільного віку через упровадження в процес музичного виховання етапів корекційної роботи.

Виклад основного матеріалу. У нашому розумінні музична діяльність корекційного спрямування трактується як спосіб залучення дитини із розладом аутистичного спектру (РАС) у процес музичного виховання, тим самим здійснюючи не лише освітній, виховний і розвивальний вплив на її особистість, а й корекційний, стимулюючи виправлення порушених компонентів музичного особистісного розвитку та поліпшуючи останній.

Музичне виховання дітей із розладом аутистичного спектру (РАС) відбувається на систематичних заняттях музикою, в закладах позашкільної мистецької освіти. Заняття дозволяють не лише урізноманітнити дозвілля учнів, але значною мірою реалізують розвиваючий та корекційний потенціал музичного мистецтва, активізують творчу діяльність дітей, сприяють їхній соціалізації.

Дітей з аутизмом відрізняє зниження здатності до комунікації та набуття соціальних навичок. Звичайні складності у вираженні дитиною своїх емоційних станів і розумінні нею стану інших людей, зв'язку подій, що відбуваються, у побудові цілісної картини світу, присутня фрагментарність у сприйнятті та розумінні того, що відбувається. Такі діти відчують труднощі розвитку активних взаємин із динамічно мінливим середовищем, вони мають установку збереження сталості у навколишньому і виявляють стереотипність у поведінці. У відносинах із людьми проявляється соціальна незрілість, наївність. У них порушено становлення емоційно-вольової сфери, когнітивний та особистісний розвиток, утруднено формування комунікативної функції мови. Незалежно від часу появи мови та рівня її розвитку, аутична дитина не використовує мовлення як засіб спілкування (Островська, 2012).

Першочерговим завданням педагога є встановлення позитивного емоційного контакту з такими дітьми, вміння зацікавити, ненав'язливо залучити їх до взаємодії з дорослими та однолітками. Важливо підтримувати успішність дій дитини в орієнтовно-дослідницькій діяльності, цінувати сильні сторони її особистості та викликати до неї симпатію своїм ставленням. Позитивно характеризувати процес навчання, знаходячи у діях дитини нові ознаки поступу. Педагог має враховувати підвищену чутливість, вразливість, специфічні страхи аутичної дитини (Стаум, 2009).

Музичне мистецтво має невичерпні можливості впливу на внутрішній світ дитини, на становлення особистості і відіграє значну роль у процесі навчання та виховання «особливих» дітей. Через музичне мистецтво дитина освоює навколишню дійсність у музично-художніх образах, пізнає загальнолюдські цінності, пов'язані з природою, людиною, предметами навколишнього світу, які відображені у музичних творах.

Проведення занять спирається на педагогічну імпровізацію та варіативний підхід до використання музичного матеріалу та творчих завдань, що ґрунтуються на зворотному зв'язку з дитиною, оцінці її

реакції (Бекетова, 2005). Музика здатна змінити настрій та поведінку дитини – від апатії до бурхливої діяльності, вона може як стимулювати, так і пригнічувати активність. Музичний матеріал підбирається не за віком дітей, а з урахуванням їхнього актуального розвитку.

Музичні заняття з дітьми молодшого шкільного віку передбачають поєднання різноманітних видів музичної діяльності: слухання музики, вокальних вправ, співи, інсценування приспівок, логоритмічні та комунікативні ігри, завдання на координацію у просторі, музично-ритмічні рухи, елементи танців та хороводи, гра на музичних інструментах (Скрипник, 2014).

Кожне заняття починається музичним вітанням і закінчується музичним прощанням, а також включає релаксаційні вправи. У процесі оволодіння цими видами діяльності створюються сприятливі умови для корекції відхилень у пізнавальній, емоційно-вольовій, особистісній сферах дитини, а також для формування передумов розвитку її творчої активності та музичних здібностей.

Музика впливає на емоційну сферу молодшого школяра, виконує релаксаційну та регулюючу функції. Дослідження показують, що дитина-аутист, що «входить» у світ музики, якісно змінюється у своєму розвитку. Під час спілкування з музичними творами, молодший школяр уникає травмуючих його ситуацій, тривожності, страхів. Взаємодія з музикою допомагає дитині «очиститися» від негативних переживань, що нашарувалися, негативних проявів, вступити на новий шлях відносин з навколишнім світом (Скрипник, 2014).

Музика є своєрідним засобом комунікації між дитиною та середовищем. Пісня, що допомагає матері встановити емоційний контакт з немовлям, сприяє і встановленню контакту з аутичною дитиною, яка за своїм емоційним віком часто виявляється близькою до немовляти. Разом із викладачем музичного мистецтва діти-аутисти, виконують різні рухи під ритмічну музику, що розвиває їх почуття ритму та концентрацію уваги, а також покращують фізичний стан. Під час танцю дитина вчиться взаємодіяти з партнером, відчувати його підтримку або навпаки допомагати йому. У цей час включаються і починають гармонійно взаємодіяти всі психічні сфери, що у організації поведінки людини (воля, емоції, увага, інтелект). Це сприяє вирішенню багатьох проблем – як рухових й емоційних, так і пізнавальних, соціальних.

Рухаючись разом з дитиною під музику, тримаючи її за руку, можна налагодити безпосередню фізичну комунікацію. Злегка натискаючи на кисть дитини, або розслаблюючи стиск, таким чином можна з нею «розмовляти», спонукаючи до дії. Рухи рук педагога посилюють вплив музики, його руки можуть бути наполегливими, дбайливими, такими, що опираються, пасивними або навпаки, спрямовуваними. Вони мають допомогти дитині стежити за музикою або спонукати до дії без слів (Бекетова, 2005).

На музичних заняттях відбувається встановлення та закріплення контакту між дитиною з аутизмом та педагогом, який згодом переходить у категорію довіреного: дитина з аутизмом дивиться в очі вчителю музичного мистецтва, вітається з ним за руку, відповідає посмішкою на посмішку, посміхається під час зустрічі тощо.

Обов'язковою умовою розвитку дітей з РАС є взаємодія з іншими дітьми в малих групах (до 7 осіб), що сприяє формуванню соціальних навичок. Діти, вирішуючи у групах спільні завдання, навчаються спілкуванню, узгодженості своїх дій, знаходженню спільних рішень, вирішенню конфліктів. Помічаючи відмінності у здібностях та навичках однолітків, діти навчаються за допомогою дорослого враховувати їх у взаємодії з іншими.

Середовище грає величезну роль у організації музичного заняття з дітьми молодшого шкільного віку: будь-яка зміна в ньому може викликати паніку, роздратування або змусить дитину зануритися «в себе». Тому потрібно зберігати в цілому ту обстановку, до якої дитина звикла. Також бажано використання стереотипів, якими можуть виступати знайомі дитині слово, ритм, спів, примовка, картинка, річ, вірш.

Сприйняття звуку – є основою налагодження музичних взаємин між таємничим світом дитини-аутиста і дійсністю, в якій він живе. У ролі посередника цієї взаємодії виступає музичний інструмент. Для молодшого школяра з аутизмом звук більш зрозумілий і очевидний, якщо він може бачити джерело цього звуку та рух, що викликає його. Вчитель музичного мистецтва має використовувати можливість давати дітям грати на різних дитячих інструментах та музичних іграшках. Заняття такого виду розвивають допитливість, дрібну моторику та навчають груповій взаємодії. За допомогою звуків, що видаються музичними інструментами, дитина виражає свій емоційний стан, а коли відчуває, що його розуміють, зростає свідомість музичних та міжособистісних взаємин.

Знайомство з дитячими музичними інструментами та навчання дітей грі на них сприяє розвитку зосередженості, пам'яті; формуванню вольових якостей: витримки, уваги, а також розвитку дрібної моторики.

У процесі занять використовуються такі музичні інструменти: металофон, бубон, барабан, тріскачки, маракаси, дзвіночки, дудочка, тарілки, трикутник, губна гармошка, гітара, синтезатор, дерев'яні коробочки, ксилофони та металофони. При грі на музичному інструменті розвиваються перцептивні та рухові взаємини, що призводить до контролювання швидкості та амплітуди руху.

Музичні інструменти стають засобом самовираження. Гра на музичному інструменті замінює різні стереотипи, характерні аутизму (наприклад, коли безглуздо крутять у руках якийсь предмет), а спонукає дитину до усвідомленого дотику до інструменту з метою видобути звук.

Спочатку потрібно надати дитині можливість використовувати інструменти та свій голос так, як їй хочеться, навіть якщо вона використовує незвичайні способи звуковидобування. Далі у роботі з дітьми використовуються графічні позначення для різних інструментів та складають найпростіші партитури, у яких позначено послідовність гри на інструменті. Після того, як дітина добре освоїть ритми, можна переходити до виконання невеликих приспівок, п'єс за схематичною партитурою, в якій за допомогою умовних зображень відображається ритм та тривалість звучання, послідовність гри кожного музичного інструменту в ансамблі. Це дозволяє регулювати рівень активності дитини, інтенсивність стимуляції, уникаючи її перевтоми та перезбудження.

Музика чи звук здатні спровокувати вербальну реакцію чи окрему вокалізацію, що може виявитися початком мовного висловлювання, що у подальшому стимулює прагнення спілкування. Відомо, що в людини, яка слухає звучання хору, голосові зв'язки починають мимоволі вагатися, слухач як би «підспівує» хору, його організм сам налаштовується на спів. Саме на музичних заняттях найчастіше можна почути перші слова дитини, яка раніше не говорила.

Музичне виховання з аутичними дітьми молодшого шкільного віку включає спів та вокалізації, що сприяють нормалізації дихання, формуванню тембру, сили голосу та розвитку мелодійного слуху. Для занять підбираються пісні з простими словами, приспіву яких містять

звуконаслідування. Якщо дитина виявляє підвищений інтерес до певної теми, потрібно включити в репертуар пісню на цю тему. Слова приспіву можна замінити на склади – відповідні звуконаслідування або ж просто на вимовляння: «ля-ля-ля».

У зв'язку з тим, що в групі можуть навчатися діти, які не говорять, у репертуар включаються пісні, що супроводжуються лише рухами. Тому дитина, яка не говорить, завжди знаходиться в ситуації успіху.

Метою першого музичного заняття є встановлення емоційно-довірливого контакту дитини та педагога. При цьому виключається будь-який тиск або натиск, уникаються неприємні для дитини ситуації. Включається тиха, спокійна, плавна, мелодійна музика, яка сприяє зниженню тривожності, страху на етапі спілкування з дитиною.

На музичних заняттях дітям надається свобода у діях; вони можуть торкатися музичних інструментів та інших атрибутів, що знаходяться у класній кімнаті. У процес їх пізнання краще не втручатися, а лише спостерігати за ним.

На початковому етапі роботи з музичного виховання починається взаємодія з дитиною: наприклад, можна покружляти по класній кімнаті, покатати м'яча під музику, включити дитину в дії на основі їх стереотипів. Якщо дитині подобається спостерігати за м'ячем, що обертається, то педагог цілеспрямовано організовує цей вид діяльності.

Слухання музики сприяє розширенню світогляду, словникового запасу, розвитку музичного слуху. Дитині пропонується прослухати музичний твір у цілому або його фрагмент. Особливу роль відіграє повторне слухання: часте повторення творів полегшує запам'ятовування, дає можливість полюбити музику, впізнавання музики викликає радість та задоволення (Савченко, 2015).

Активність сприйняття виховується шляхом залучення уваги до найбільш контрастних музичних творів. Різний характер музики діти можуть демонструвати рухами рук: на веселу, танцювальну мелодію – руки «танцюють», на спокійну мелодію – руки «ховаються» за спину. Вчитель музичного мистецтва вносить певні пояснення для розкриття змісту: «лялька танцює весело, і музика весела, танцювальна».

Підбір музичного репертуару потребує особливого індивідуального підходу, оскільки реакції аутичної дитини на музику, можуть бути, непередбачуваними – страх, усунення, радісне збудження

або байдужість. Одні школярі віддають перевагу живій музиці у виконанні педагога, іншим подобається її звучання у фонограмі.

Комунікативна гра є дитячою пісенькою-вітанням, в якій звучать інструкції для виконання конкретних дій. Цей вид завдання передбачає від дитини вербальної активності. Взаємодія з аутичною дитиною припускає її навчання діям з наслідування, розвитку координації рухів, формування почуття ритму, поповнення пасивного словника. Цьому сприяють ігри-діалоги з елементами логоритміки, вправи з предметами, співи з жестовим показом та інсценовані співи, які сприяють комунікації, спонукають дітей рухатися в єдиному ритмі. Використовуються також музично-ритмічні ігри (ігри-діалоги) для сенсорної стимуляції, які переходять в ігри на розвиток мови. Вправи на координацію включають розвиток імітаційних здібностей (вміння наслідувати), стимулювання до виконання інструкцій, оволодіння руховими діями (повзання, крокування, біг, стрибки) та їх усвідомлення («я повзу», «я крокую», «я бігу», «я стрибаю»).

Наступним етапом музичного розвитку молодших школярів стає навчання музично-ритмічним умінням та навичкам через ігри, танці, вправи, спів із жестами, що сприяє розвитку уваги, рухової реакції.

Вправи допомагають виконувати рухи у просторі, керувати своїм тілом, регулювати м'язовий тонус; використовуються з метою налагодження психофізіологічного стану дитини у залученні її до дії. Використовується доступний дітям молодшого шкільного віку музичний матеріал: марші, українські народні мелодії, дитячі пісеньки, під які виконуються рухи рук та ніг; вихователь спонукає до плескання в долоні, по колінах, постукування кулачками; закликає потопати, побігати пальчиками; дає вправи з брязкальцями, іграшками тощо. Тобто, дітьми виконуються рухи відповідно ритму та динаміці музики.

Важливою умовою проведення музично-ритмічних вправ є чергування плавних, спокійних та енергійних рухів. Це необхідно, щоб діти не втомлювалися. Танці та хороводи рекомендується використовувати в основному на народні мелодії, серед яких доцільно вибирати такі, щоб надто не збуджували дітей. Дітей вчать зупинятися і замовкати, коли припиняється музика, і починати знову, коли вона розпочинається; повторювати рухи, що відповідають закликам, які спонукають до дії: «піднімай руку», «плескай у долоні», «тупай ніжками».

Виконання танцювальних рухів вимагає від дитини вміння орієнтуватися у просторі. З цією метою використовуються ілюстровані картки: стати в коло, взятися в колі за руки, стати в лінію, стати парами, ноги разом, руки на поясі, ноги нарізно, руки на поясі, йдемо по колу вправо, вліво по стрілочці тощо.

Уведення танцювальних елементів та хороводних ігор «навантажує» дитину рухом, сприйняттям музики та позитивними емоціями, дозволяє включати та розвивати зоровий, слуховий і тактильний канали, вибудовувати їх для адекватного зв'язку з навколишнім світом. Яскравим малюнком і найпростішим, чітким і одноманітним ритмом, тобто чіткою просторовою та тимчасовою організацією, фольклорна музика та танці притягують аутичну дитину, заражають її своєю життєстверджуючою силою та свободою рухів, дають можливість отримати величезний позитивний емоційний заряд.

Для аутичних дітей чітко збудований ритм і простір фольклорного танцю створює зовнішню опору, концентрує увагу, сприяє набуттю спокою та впевненості, оскільки внутрішній контроль у них розвинений дуже слабо.

Підсумком усієї корекційно-розвивальної та навчальної роботи музичного педагога є взаємодія дитини з РАС зі своїми однолітками: гра на дитячих музичних інструментах в ансамблі; танці парами, хороводи; участь у музичних іграх, святах, розвагах, які проводяться на заключних музичних заняттях у формі концертів для батьків.

Висновки. Сучасні наукові дослідження та педагогічний досвід підтверджують припущення про те, що музична діяльність, націлена на корекцію відхилень у розвитку дітей з РАС, у тому числі їх уваги, засобами музики, в змозі покращити порушені і сформувати функції, що бракують дитині-аутисту, в різних сферах (емоційної, поведінкової, когнітивної). Унікальність музики як засобу формування мотивації полягає у механізмі сприйняття її людиною на підсвідомому рівні. Оминаючи свідоме, вона проникає в глибокі верстви психіки і чинить сильний емоційний вплив на дитину, розвиваючи емоційно-чуттєву сферу, яка є основою формування мотивів поведінки дитини. Позитивний корекційний напрямок музичних занять впливає на розвиток таких якостей, як узагальнення – застосування знань, отриманих на музичних заняттях, у різних життєвих ситуаціях. Через слухове, зорове та тактильне сприйняття, через рухи та ритмічні вправи, які сприяють активізації як когнітивних, так і ментальних процесів, діти

навчаються розпізнавати та виявляти різні емоції, «пом'якшується» їхня поведінка. Використовуючи імпровізацію, можна знайти зрозумілий та зручний дитині спосіб спілкування, можливість висловитись через творчість. Музичне виховання сприяє розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку із розладом аутистичного спектру та сприяє її соціальній адаптації через занурення у музичне мистецтво, творче самовираження та спільну музичну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

- Бекетова, Ю. В. (2005). *Використання музики у навчанні дітей з аутизмом*. Харків. (Bekehtova, Y. V. (2005). *The use of music in educating children with autism*. Kharkiv).
- Островська, К. О. (2012). *Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: монографія*. Львів: «Тріада плюс». (Ostrovska, K. O. (2012). *Principles of comprehensive psycho-pedagogical assistance to children with autism: a monograph*. Lviv: "Triada Plus").
- Савченко, Р. А. (2015) Музично-педагогічна компетентність майбутнього вихователя та музичного керівника ДНЗ: теоретико-методологічний аспект. *Теорія і методика навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: від історії до інновацій* [монографія]. Суми: «Мрія», 497-517. (Savchenko, R. A. (2015) Musical-pedagogical competence of future educators and music leaders in preschool institutions: theoretical-methodological aspect. *Theory and Methods of Teaching and Educating Preschool and Junior School Age Children: From History to Innovations* [monograph]. Sumy: "Mriya," 497-517).
- Скрипник, Т. В. (2014). Психолого-педагогічна допомога дітям з аутизмом з урахуванням їхніх особливих освітніх потреб. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 5, 148–157. (Skrypnyk, T. V. (2014). Psycho-pedagogical assistance to children with autism considering their special educational needs. *Education for Persons with Special Needs: Paths of Development*, 5, 148–157).
- Стаум, М. (2009) Воздействие музыкальной терапии на речь аутичного ребенка. *Музыкальная психология и психотерапия*, 4 (13), 122–125. (Staum, M. (2009) The impact of music therapy on the speech of an autistic child. *Musical Psychology and Psychotherapy*, 4 (13), 122–125).
- Шульженко, Д. І. (2009). *Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей*. Київ. (Shulzhenko, D. I. (2009). *Fundamentals of psychological correction of autistic disorders in children*. Kyiv).

SUMMARY

Savchenko Regina. Music Education for Young School-Age Children with Autism Spectrum Disorders.

The article is devoted to the currently relevant problem of autism as a deviation in the normal development of a child, which is one of the most complex and mysterious problems of our time. The idea that musical activity, aimed at correcting deviations in children's development, is able to improve the impaired and form the functions lacking in an autistic child in various spheres: emotional, behavioral, cognitive spheres.

The explorers the challenges of educational and corrective work with autistic children in the context of music lessons. The relevance of this topic is emphasized in connection with the tendency to increase the birth rate of children with psychophysical development disorders and the difficulty of creating favorable pedagogical conditions for learning, raising and correcting children with autism spectrum disorders in modern Ukrainian society. The influence of music on children with autism was analyzed. The expediency of using musical art in working with such children, forms, methods and means of working with autistic children is substantiated in view of the uniqueness of their mental organization. The need for an individual approach to educational and correctional interaction with this category of children and the expediency of an individual form of work is emphasized.

Key words: *autism, children of primary school age, musical art, musical activity, attention, emotions, psychophysiological state, stages of corrective work.*